

II. BÖLÜM

TARİH-İ SEFER VE FETH-İ KANDİYE'DE KANDİYE KALESİ'NİN FETHİ:

Eserine Allah'a hamd ü senâlar edip, Peygamber Efendimize selat u selamlar getirerek başlayan müellif bundan sonra şu gelişmeleri kaleme almıştır:

[Ordunun Edirne'den hareket ederek Hanya Limanına Geçmesi]

1 Şevval 1076 [6 Nisan 1666] tarihinde orduya serdar tayin edilen Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, sefer hazırlıklarını tamamlayarak Edirne'den Sultan IV. Mehmed'in uğurlaması ile 29 Şevval 1076/4 Mayıs 1666 tarihinde yola çıkmıştır. Dimetoka üzerinden Gümülcine'ye gelen ordu burada iki gün konaklamıştır. Buradan hareketle Serez'e gelinmiş ve on beş günün sonunda, Kurban Bayramı'nın ertesinde Selanik'e doğru hareket edilmiştir. Selanik'te geçen on iki günün ardından, Karaferye-Kartemize üzerinden gelinen Yenişehir'de de on gün konaklayan ordunun bir sonraki durağı İzdin voyvodalığı olmuştur. Bu sırada asker arasında humma salgını baş gösterince buradan Livadya'ya geçilmiş ve üç gün burada konaklanmıştır. Bundan sonraki durak İstefe şehridir. Burada daha önce İstanbul'a giden elçiden gelecek iyi bir haber ile belki adaya geçmeye lüzum kalmaz umudu hâkimken, elçinin yolda hastalanıp İzdin kasabasında öldüğü haberi ile bu umut boşa çıkmıştır. Bu sırada Girit'e geçmek üzere olan peksimet dolu altı parça Osmanlı gemisine Kulaz iskelesinde, düşman tarafından el konulduğu haberi ulaştınca, herkes *“bir gün mukaddem şimden sonra Girid adasına geçüp küffârdan intikâm almaktır ve Kandîye kal'asının fethine sa'i etmektir”* diye düşünmeye başlamış ve Padişah'a bu konuda telhis yazılmıştır ¹.

1 Cemaziyevvel 1077 / 30 Ekim 1666'da İnebolu tarafına hareket edilmiştir. Yeniçeri ağası ve ocak halkı Sadrazam Ahmed Paşa'dan önce Kızıl Hisar'dan Hanya tarafına geçmişlerdir. Sadrazam Ahmed Paşa ise kuvvetleri ile birlikte dağlık ve kayalık bir alanı büyük bir meşakkatle aşarak Mora yarımadasında bulunan ve İnebolu limanına yakın bir limana ulaşmıştır.² Herkes gemilere taşıyabildiği kadar eşyasını yüklemiş, koyun sürülerinden alabildiklerini yanlarına almış, yanlarında götüremeyecekleri davarlarını

¹ Feth-i Kandîye, 3a.

² Feth-i Kandîye, 3a.

değerinin altına satmak zorunda kalmışlardır. Geride kalan yüklerini de hizmetkârlarına teslim edip, geri göndermişlerdir. Bundan sonra denizden Menevşe'ye doğru hareket edilmiştir. Yola çıkılışının ikinci günü Menevşe önüne gelen ordu, Kalsabırda burnundan Çoka adaları önünden geçerek, seksen millik mesafeyi bir gün bir gecede alıp Hanya limanına ulaşmıştır.

[Hanya Limanına Geçen Ordunun Kışa Hazırlanması.]

Hanya kalesinden atılan toplar ve yapılan şenliklerle karşılaşmış olan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve ordusu kışı geçirmek üzere kaleye yerleşmiştir. Bir kısım asker de Hanya'da yerleştirilecek yer kalmadığı için çevre köylere gönderilmiştir. İlkbahara kadar adaya asker ve mühimmat sevkiyatına devam edilmiştir.

Ramazan ayının başında [1 Ramazan 1077 / 25 Şubat 1667] Venedik'e ait on iki kalyon Hanya kalesi karşısına gelerek adaya geçen Osmanlı ordusunu izlemeye başlamış ve Menevşe burnundan Hanya'ya gelen gemileri rahatsız edip, bazıları ile aralarında çatışma yaşanmıştır. Ramazan'ın beşinci günü [5 Ramazan 1077/1 Mart 1667] akşama doğru denizden duyulan ağır top sesleri, kalede büyük bir heyecana neden olmuştur. Herkes adaya gelen Osmanlı gemileri ile Venedik kalyonlarının savaştığını düşünmüş, Hanya kalesindeki askerler hangi tarafın galip geldiği merakı ile iftar yapmaya bile fırsat bulamamışlardır. Bu mücadeleden kurtulan iki kalyon Hanya'ya gelince, bunların Mısır'dan Osmanlı ordusuna destek için adaya gönderilen kalyonlar olduğu anlaşılmıştır. Bu gemilerde bulunan Mısır askerleri geride Beylerinin de bulunduğu beş kalyonun düşmanla karşılaşma ihtimali bulunduğunu belirterek Sadrazam'dan yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Sadrazam o anda hazır olan on altı parça beyler çektirisini Mısır Beyi'nin yardıma göndermiştir.

Mısır kalyonlarında bulunan bazı tecrübeli kimseler “bir limanda geceyi geçirelim, sabah göz gözü gördüğü zaman belki düşman kalyonları denize açılır” demişlerse de, Beylerine sözlerini dinletememişlerdir. Mısır kalyonlarının Hanya önünde bekleyen Venedik kalyonlarını gece karanlığında Osmanlı gemileri zannedip yanlarına yaklaşması taraflar arasında savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Beş parçadan oluşan Mısır kalyonları on iki parçalık Venedik kalyonu karşısında ağır kayıplar vermiştir. Aralarında Mısır Beyi'ne ait gemi ile yine ona ait atların ve diğer ağırlıkların bulunduğu iki kalyon ağır hasar almış, direk ve yelkenlerini kaybetmiştir. Mısır Beyi'nin yardıma giden

Osmanlı çektirileri de taraflar arasındaki şiddetli çatışmaya şahit olmuşlar fakat Mısır Beyi'ni ve bu kalyonları kurtarmayı başaramamıştır.

Sabah olduğunda Mısır' ait beş parça kalyondan üçünün yaralı olarak kurtulup, Hanya limanına ulaştığı görülmüştür. Kurtulan bu gemide bulunan kişilerden birisi, Sadrazam tarafından Bey tayin edilmiş ve Mısır kuvvetleri ile birlikte Anadeyye Kalesi'nde kışlamakta olan Osmanlı askerinin yanına gönderilmiştir. Sadrazam Ahmed Paşa Mısır Beyi'nin imdadına gönderdiği Keskin oğlu ve Çarık oğlu adlı iki beyi, bu görevlerinde başarısız oldukları gerekçesiyle katlettirip, gemilerini ve mansıplarını başkalarına vermiştir.¹

[Kandiye Üzerine Harekete Geçilmesi ve Kandiye Kalesi'nin Kuşatılması]

Kışın sona ermesiyle birlikte, çoğu piyadeden oluşan Osmanlı ordusu Kandiye üzerine yürüyüşe geçti. Dördüncü konakda Resmo'ya varıldı. Daha sonra Kandiye kalesinin önüne gelen sadrazam burada Rumeli, Anadolu, Karaman, Adana Beylerbeyileri ile tüm yeniçeri ordusu alaylarından oluşan yaklaşık altmış bin kişilik kuvvet topladı. Müellife göre bir bu kadar kuvvet daha henüz adaya geçmemişti. Toplanan kuvvetler Anadeyye kalesinin önüne yerleştirildi.

Ertesi gün Sadrazam Ahmed Paşa tüm ordu ileri gelenlerini toplayıp, *"hemân inşâ'allâh-ı te'âlâ der-akıp metrise girüp toparımız yerlü yerine konup, düşmana göz açdırmayup lütf-ı Hakk'a sığınıp bir el-mukaddem maslahata şürû' idelim"*² diyerek fetih için hazırlıklara girilmesi talimatını verdi. Rumeli Beylerbeyisi Pehlivan Paşa ile Anadolu Beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa Kızıl Tabya'ya, Yeniçeri Ağası Kanlı Tabya'ya ve Katırcıoğlu Mehmed Paşa, sipah, silahtar ve diğer aşağı bölükler ile birlikte, Ak Tabya'nın karşısındaki Küllük tarafına yerleştirildi.

Kandiye kalesinde bulunan kuvvetler, Osmanlı ordusunun top menzili içine yerleştiğini görüp, şaşkınlıklarını gizleyemediler. Fakat hemen top atışı yaparsak Türkler yerleşmeden geri çekilir endişesi ile Osmanlı kuvvetlerinin iyice yerleşmesini bekleyip, saldırı için geceyi beklemeye başladılar. Osmanlı askeri ise top menziline girdiklerini fark etmekle birlikte, *"lâkin cümlemin hâfızı Allahu-subhâne ve te'âlâdır"* düşüncesiyle kendilerine gösterilen

¹ Feth-i Kandiye, 5b.

² Feth-i Kandiye, 6a.

tabyalara yerleşme telaşına düştüler.

Fakat o gece pusuda bekleyen düşman kuvvetleri Kandiye kalesinden yedi-sekiz yüz pare topu ateşleyerek, yatmak üzere olan Osmanlı ordusunu sabaha kadar top ateşine tuttular¹. Ertesi gün herkes birbirinin halini sormakla birlikte, nasıl karşılık vereceklerini hesap etmeye başladılar. Fakat düşman Kandiye'den gün boyunca top atmaya devam etti.

Sadrazam Ahmed Paşa kalenin dibinden itibaren üç koldan metrislere girilerek, topların yerleştirilmeğe başlanması talimatını verdi. Yatsı vaktinde yeniçeri, cebeci, topçu ve beldârlar² başta olmak üzere ordudaki yaklaşık yirmi bin asker metris hendekleri kazmaya ve tabya açmaya başladı. Kale muhafızları bu duruma engel olmak için sabaha kadar top atışı yaptı. Ateş altında kalan Osmanlı askerlerinden pek çoğu şehit düşüp, pek çoğu ise yaralanmış olmasına rağmen, o gece otuz kırk pare balyemez top metrislere yerleştirilerek, kale tabyaları ve mazgalları hedef alınarak top ateşine başlandı.

Her geçen gün savaşın şiddeti arttı. Osmanlı kuvvetleri üç günün sonunda kırk arşın ilerledi. Üç defa metrisler değiştirildi. Her metris değiştirmede pek çok asker yaralandı ve şehit düştü. Düşman kuvvetleri altına lağımlar kazarak metrisleri havaya uçurmaya başladı. Durumu fark eden Osmanlı askeri karşılık verip, lağımları içindeki düşman askerleri ile birlikte imha etti.

Göynük önlerinde Osmanlı ordusu tarafındaki tabyalar ve şaranpo tabir edilen yerlerde şiddetli çarpışmalar yaşandı. Sıkışan kuvvetlerimizin bir kısmı şehit oldu ve bir kısmı ise yaralandı. “Ölenimiz şehid ve öldüren gâzi” diyerek büyük bir gayretle düşman elindeki tabyaları almak için, o gece sabaha kadar savaşıldı. Sonuçta iki tabya ele geçirildi ve düşmanın hendek kenarındaki şaranpoları geceleyin petrol yağı ile tutuşturularak yakıldı.

Kuşatmanın üzerinden altı ay geçtikten sonra bazı yerlerden hendeklere girebilmek için kubûrlar açılmaya başlandı. Bunu fark eden düşman kuvvetleri engel olabilmek için, tabyalar altına lağımlar açmaya ve kuşatmadaki askerler üzerine havadan ateş düşer gibi top-tüfenk yağdırmaya başladılar.

¹ Feth-i Kandiye, 7a.

² Dağlar arasındaki geçitleri açan, temizleyen ve muhafaza eden, hendek kazan ve diğer kazı işlerinde kullanılan bir sınıf amele taburu efradı olup, hizmet zamanlarında vergilerden muaf tutulurlardı.

Ordunun başında yapılan çalışmalarını yakından takip eden Sadrazam Ahmed Paşa'nın *"inşâ'allâh bu ikdâm-ı ihtimâl ile on güne dek, hendek bir hoş zabtımıza girer ve kal'a dîvârına artık el koruz"* diyerek askeri gayrete getirmesi ile on gün içinde hendeğe girilip, birkaç yüz kişi alacak tabya kazılması sağlandı. Tabyaların içine serdengeçti gaziler yerleştirilerek kale duvarına yaklaşılmış oldu. İki taraf arasındaki mücadele oldukça hız kazandı ve hendeğe inen gazilerden her gün kırk elli kişi lağım altında kalarak şehit düştü. Bu şekilde yaklaşık otuz kırk gün mücadele edildi. Bu mücadeleler sırasında kuvvetlerinin başında bulunan Rumeli Beylerbeyisi Pehlivan Paşa şehit olunca, Silahdar Hasan Paşa Rumeli Beylerbeyisi olarak tayin edildi. Fakat bir kaç gün sonra o da şehit düşünce Anadolu Beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa yerine tayin edildi.

Kuşatma şiddetli bir şekilde devam ediyor ve karşı tarafın atılan lağımları büyük bir deprem misali yerleri sallıyordu. Bir taraftan kaleden yağmur gibi top tüfek mermileri atılırken, diğer taraftan da lağımlar altından cenazeler defnedilmek üzere çıkarılmaya çalışılıyordu. Bir günde sekiz alay beyi şehit olmuş, açılan kubûr yolları da havaya uçurulduğu için, o taraftan kaleye yaklaşmanın artık mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Verilen şehit sayısı o kadar çoktu ki, bu tabyanın adı artık Kanlı Tabya olarak anılmaya başlandı.

Altı aydan fazla süren kuşatmadan bir sonuç alınamayıp, kış mevsiminin yaklaşması üzerine, kuşatmayı kaldırmadan kışı geçirmek üzere tedbirler alınmaya başlandı. Kanlı Tabya'da kalan askerin biraz geri çekilmesi, ayrıca uygun yerlere kış tabyaları yapılması kararlaştırıldı. Karşı taraf ise kış boyunca binden fazla lağım atarken, otuz-kırk parça kalyon, yirmi parça çekirme ve altı parça mavna ile Osmanlı kuvvetlerine zahire ve diğer levazım gelmesini engellemek üzere Hanya, Resmo, Yerebatar ve Kondile limanlarını kontrol altında tutmaya devam etti.

1668 yılı ilkbaharında Osmanlı kuvvetleri düşman kontrolünün yetersiz olduğu noktalardan geceleri adaya mühimmat ve erzak geçirmeye başlamıştı. Ayrıca Şam Beylerbeyisi İbrahim Paşa, Halep Beylerbeyisi Hüseyin Paşa, Seydioğlu Muhammed Paşa ve Halil Paşa, Rumeli tarafından Aslan Paşa-oğulları Kaplan Paşa ve kardeşi Pîr Paşa, kapı halkları ile Girit adasına geçip, orduya katılmışlardı. Kendilerine Sadrazam tarafından hilatler giydirilip, ferman olunan bölgelere yerleşmişlerdi.

Metrisler yeniden elden geçirilmiş eksikleri tamamlanmıştı. Küllük

tarafına yirmi top yerleştirilerek yeterli sayıda asker sevk edildi. Ak Tabya karşısından Kandiyе kalesi dövölmeye başlandı. Rumeli ve Anadolu askeri, yeniçeri ağası ve ocak halkı, yirmi oda ile seferci başı Küllük Tabyası'na gönderildi. Sivas, Karaman ve Adana askeri Serdar Ahmed Paşa'nın emrine verildi. Bütün bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra iki taraf arasında mücadeleye yeniden başlandı.

Kuşatma tüm şiddetiyle devam ederken humma (sıtma) ve taun (veba) salgınından dolayı pek çok asker şehit düştü. Salgın hastalık dolayısıyla asker arasında büyük bir moral bozukluğu yaşandığı sırada, deniz tarafından sevindirici haberler geldi. Sahilde kaptanıderya Venedik'e ait iki parça kalyonu ele geçirmiş, Cezayir, Trablus ve Tunuslu denizciler ise karşılaştıkları düşmana ait kalyonları beşer onar ele geçirip, o sene içinde düşmana ait on sekiz parça kalyonu batırmışlardı. Bu yüzden düşman donanması uzaklara çok fazla açılmaya cesaret edemiyor, çoğunlukla kale önünde bekliyordu. Osmanlı ordusu beyler çekirtmeleri ile karşı taraftan üç bin iki yüz sipahi, silahtar ve serdengeçti, İstanbul ve İzmir'den beş bin yeniçeri, yedi-sekiz bin beldar, ayrıca cephane ve zahire getirmişlerdi.

[Kandiyе Kalesi'nden Elçinin Gelmesi]

Bir gün deniz tarafından kara bayraklı bir kayık metrislerin önüne yaklaşarak *“elçimiz var çıkacak, ana izin isteriz”* diye bildirdi. Durum Sadrazam'a iletilince *“Katırcı-oğlı çiftliğine gelüb anda konsun”* diye cevap verdi. Bunun üzerine iki çekirtme ve otuz kırk kişi kadar adamıyla birlikte gelen elçi, Katırcı oğlu çiftliğine yerleştirildi. Karşı taraftan elçi gelmesi asker arasında memnuniyetle karşılandı. *“İnşâ'Allâh-ı te'âlâ bu elçinin bu mahalde geldiği hayırdır, bir maslahat olur ola”* diyerek barış yapılabileceği düşüncesi dile getirildi.

Ertesi gün Sadrazam bir tercüman ile birkaç kişiyi gönderip, *“eger kal'a virmek cevâbıyla geldi ise ne güzel gelsün, nâmelerin görelim ve illâ gayri cevâbla geldi ise, hemân yine gerüye dönsün”*, diyerek elçinin niyetini öğrenmek istedi. Fakat elçi *“Bizi kal'a virmeğe göndermediler. Ancak harâc kabul ideriz, kal'a bizde kalsun ve kal'anın nâhiyesin dahi bize virin, bu minvâl üzere sulh olalım.”* diye cevap verince, Sadrazam elçi ile görüşmeyi redderek elçinin göz hapsinde tutulmasını ve savaşın şiddetinin artırılmasını emretti. Gelen elçi bir iki ay hapis kalıp üzüntüsünden ölünce, yanındaki adamları Resmo Kalesi'ne gönderildi. Bir iki defa daha böyle elçiler gelmiş

ve birbirlerinin yanında hapsedilmişlerdi.

İki tarafta barış olacağı ümidini kaybedince mücadelenin şiddeti daha da arttı. Rumeli Beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa hastalıktan vefat edince, Katircızâde Muhammed Paşa onun yerine tayin olundu. Fakat hizmetlerinden memnun kalınmayarak kendisine Anadolu Beylerbeyiliği verildi ve Küllük Tabyası'na gönderildi. Sivas Beylerbeyisi Halil Paşa ise Rumeli Beylerbeyiliğine getirildi. Ondan boşalan Sivas Beylerbeyiliği görevi ise Seydi oğlu Muhammed Paşa'ya verildi. Fakat bir süre sonra Rumeli Beylerbeyiliğine Halep Beylerbeyisi Hüseyin Paşa tayin edildi. Halep Beylerbeyiliği ise Sadrazam'ın kethüdasına verilerek kendisi Küllük tarafına serdar tayin edildi.

Bir gün öğle vakti Kandiye Kalesi'nden çıkan bir kaç bin piyade ve iki yüz kadar atlı, Kuşaklı Manastırı önüne gelerek ani bir saldırı gerçekleştirdi. Osmanlı ordusu "*kâfir taşra çıkdı*" diye haber alınca, tüm asker Kandiye Kalesi'nden ateş yağdırılmasına aldırış etmeden düşman içine girerek baş ve dil alıp, düşmanı geri püskürttü. O çatışma sırasında sipahi ve silahtar ağaları şehit düştü, pek çok kişi de yaralandı. Düşman kuvvetleri bundan sonra üç günde bir kaleden ani çıkışlarla hücumlar yapmaya başladılar. Fakat Osmanlı kuvvetlerinin aldığı tedbirler karşısında başarısız oldular. Bir süre sonra ani çıkışlardan vazgeçip, metrislere saldırdılarsa da bundan da bir sonuç elde edemediler.

Küllük metrisinden de, beklenmedik bir anda çıkma hareketinde bulundularsa da, Osmanlı kuvvetlerinin hemen karşılık vermesi üzerine tekrar kaleye geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu mücadeleler sırasında pek çok baş ve dil alınmış, İbrahim Paşa tarafından baş getiren gazilere ve yaralananlara bahşişler verilmiştir. Fakat Anadolu Beylerbeyi olan Katircızâde şehit düşünce yerine Vanlı Paşa getirilmiştir. Samkoncubaşı¹ Benlü Ahmed Ağa yaralanmış, üç serdengeçti ağası başta olmak üzere bir kaç yüz kişi şehit olmuştur. Şehit olanların yerine yenileri gelerek mücadeleye katılmışlardır. Her kolda bulunan metrislere yeni dökülen balyemez toplar ve kumbara kazanları kurularak, kaleye yakın yerlerde yapılan tabyalardan kale dövülmeye devam edilmiştir.

¹ Samkoncu yeniçeri ocağını oluşturan 196 ortadan 71. ortanın adıdır. Samsoncu olarak ta kullanılmıştır. Başlangıçta padişahların av köpeklerini yetiştirdikleri için bu adı almışlardır. (Pakalın,III,112, İstanbul 1993.)

1668 yılı içinde erzak ve cephane sıkıntı çekilmiş ve fiyat artışları yaşanmıştı ¹. Osmanlı gemileri tarafından getirilen erzak ve cephane Kandiye limanı düşman donanmasının kontrolü altında olduğu için Hanya, Resmo, Yerpetro, Vasidiye ve Foduyale iskelelerine boşaltılıyordu. Defterdar Paşa tarafından bu erzak ve cephaneyi, Kandiye’deki Osmanlı ordusuna ulaştırılması için seferber edilen ve mîrîde hazır olan deve ve katırlar yetersiz kalınca, paşalara ve beylere kendi erzakını kendi imkânları ile taşıması ferman olundu.

Hendek, metris ve tabyalar için ihtiyaç duyulan torbaların mîrîden karşılanamaması üzerine her gruba ellerindeki kilim, ihram ve çadırları parçalayarak torba haline getirip istenilen yerlere teslim etmesi ferman olunmuştur. Gediklilerden olan müellif de kendi gruplarından iki bin üç yüz elli torbayı “*dîn maslahıdır hemân iş bitsün nemiz giderse gitsün*” diyerek orduya verdiklerini belirtmektedir ².

Bu yıl yine kış mevsimine kadar, karşılıklı olarak top atışları devam etmesine rağmen bir sonuç alınamadı ve özellikle Osmanlı lağımlarının kale altına varması mümkün olamadı.

[Arhonda’nın Osmanlı Ordusu Hizmetine Girmesi]

Kandiye Kalesi’nde yaşayan Arhonda adında bir kişi, kale komutanı olan Cerenay ile anlaşmazlığa düşüp hapsedilmiş ve daha sonra da Venedik’e giden bir gemiye bindirilerek kaleden uzaklaştırılmıştı. Bu kişi gemi kaptanı ile anlaşarak, Bosna yakınlarında gemiden ayrılıp Bosna Beylerbeyisi’nin yanına geldi. Beylerbeyi’ne kendisini sadrazama ulaştırırsa, Kandiye kalesinin fethi için yardımcı olabileceğini belirtti. Bosna Beylerbeyisi de yanına bir ulak vererek Arhonda isimli şahsı Girit’te Sadrazam Ahmed Paşa’nın yanına gönderdi.

Kandiye önlerinde Sadrazam ile görüşen Arhonda, kalenin alınmasında yol gösterir ve kale alınabilirse, kale içindeki mallarının ve adadan istediği zeametın kendisine verileceği sözünü aldı³. Bunu üzerine “*nola baş üzerine buyurun, ol mahalleri size göstereyin*” diyerek Kızıl Tabya, Avret Tabyası,

¹ Müellif bir kıyye koyun eti 8 tümen, bir kıyye pirinç 3 tümen, 20 dirhem ağırlığındaki bir ekmeğ 1 akçe, bir kıyye sadeyağ 8 tümen, bir kıyye arpa 2 tümen, bir merkep yükü odun 15 tümen diyerek yaşanan fiyat artışı ile ilgili somut örnekler vermiştir.

² Feth-i Kandiye, 16b.

³ Feth-i Kandiye, 17a.

Küllük ve Kum Tabyası'nın bulunduğu yerler hakkında stratejik öneme sahip bilgiler verdi. Onun verdiği bilgiler doğrultusunda Osmanlı kuvvetleri gerekli tedbirleri alıp, yeni stratejiler belirledi.

Bu arada bu günlerde Kandiye Kalesi'nden fırsat bularak kaçan üç beş kişi Osmanlı kuvvetlerine sığınmaya başladılar. Bu kaçıp gelenler içinde bazı önemli beyzâdeler ve kaptanlar da vardı. Bunlar içinde İslam'a girenleri bile olmuştu. Bu şekilde binden fazla kaçıp gelenler oldu.

O yıl Arhonda adlı kişinin gösterdiği yerlerde şiddetli çatışmalar devam etti. Fakat artık güz vakti geldi ve kış için hazırlık yapıp bahara kadar metrislerde beklenmeye karar verildi. Bu durumu gören Kandiye kalesindekiler ise; *“Eyü hele kışa yakın bu tarafa amele başladılar, tezyîd kal'a dibine gelüb, hendeği zabt idemezler ve biz dahi taş altından anlara lağımlarımız yetişdiririz.”*¹ diyerek, Osmanlı askerinin bulunduğu metris ve tabyaların altında, taşları delip, lağımlar kazmaya başladılar. Kazdıkları lağımlara ateş verince, o anda sanki deprem oluyor gibi büyük bir sarsıntı yaşandı. Kale tarafında dağ gibi büyük bir siyah bulut oluştu, ev kadar kaya parçaları birkaç dönüm öteye fırladı. Fakat lağımların patlatıldığı yerlere henüz Osmanlı tabya ve metrislerimiz varmadığı için daha önceki lağımlar kadar etkili olmamıştı.

Osmanlı kuvvetleri ise gece gündüz gayret ederek düşman kuvvetlerinin altına lağım açmaya çalışıyor ve kazma sesinin işitilmesinden korkuluyordu. Bir ara iki tarafın lağımı biri birine rast gelip korkunç bir mücadele yaşandı. Bunun üzerine Arhonda'ya bu bölgelerde lağım olmadığının kendisi tarafından söylendiği halde, bu kadar lağım nasıl karşılaştığı sorulduğunda, O da; *“Belî eyle didim ve hem didiğimiz dahi sahîh idi, lâkin ben size acele üzere ikdâm idüb, otuz kırk güne dek varasız, hendeği zabt eyleyüb, kal'a dîvârına yetişmek gerekdir, der idim, siz altı aydan ziyâde oldı ve varacağınız yeri düşmana gösterüb, aheste üzere yürümedesiz, ol kadar zamâna dek küffâr kaya-taşı delmek değil, polâd olsa dolub lağım ider”* diye cevap vermiştir.²

Bütün bunlara rağmen günden güne Osmanlı metrisleri hendek kenarına yaklaşp, önce Kızıl Tabya denilen yerlerdeki kale duvarı ve Avret

¹ Feth-i Kandiye, 19a,b.

² Feth-i Kandiye, 21b.

Tabyası önünden Taşlı Tabya'ya kadar olan bölüm ele geçirildi. Daha sonra da Kızıl Tabya ile Rumeli askerlerinin gayretiyle Avret Tabyası tamamen ele geçirildi. Osmanlı kuvvetlerinin büyük limana doğru metrisler ve sıçan yolları yapmaya başlamasına karşı, Kandiye Kalesi'nden bir taraftan havadan kumbara ve taş atıp bir taraftan da lağım kazılarak büyük bir direniş gösteriliyordu. Mevsimin son bahara yaklaşması, harçlık ve erzak sıkıntısı çekilmesi, Osmanlı askerleri arasında büyük bir ümitsizlik yaşanmasına sebep olmaya başladı.

Venedik'in kaleye dışarıdan, özellikle Su Kulesi önünden yardım getirmeye çalıştığı haber alınınca, bu bölgeye tayin olunan nöbetçiler top atışı ile kimi gemileri batırıp, kimisini de kaçmaya mecbur bırakmışlardır. Fakat düşman kuvvetleri Kızıl Tabya'daki üç topun altına lağım açarak burayı havaya uçurmuşlardır. Osmanlı kuvvetleri tarafından o bölgeye yeniden toplar yerleştirilmişti. Düşmanın lağım açamaz dediği yerlere yirmi otuz gün içinde yenilerinin açılması üzerine, Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa harekete geçmiş kaleye doğru uzanan tüm metrisleri kontrol ederken iki yerinden yaralanmış ve yerine Adana Beylerbeyisi Hüseyin Paşa vekil olarak görev yapmıştır. O da birkaç gün içinde kurşun ve kumbara yarası almıştır. Bunun üzerine alay beyleri tayin edilmiş, fakat onlar da yaralanınca Sadrazam'ın kethüdası Mahmud Kethüda ve Defterdar Paşa büyük bir gayretle bu görevi üstlenmişlerdir.

[İstanbul'dan Kaptan Paşa'nın Donanma ile Girit'e Gelmesi]

Hanya muhafızı Ali Paşa'nın ulaştırılması; *"Hanya limanına kapudan paşa hazretleri elli altmış pâre çekdirme ile bu kadar cedîd asker ve cebehâne ve zahîre getürmüştür"* diye haber getirmesi üzerine, iyice yorulmuş olan asker arasında büyük bir sevinç yaşandı. Sadrazam, Kaptan Paşa'ya haber göndererek; *"Tez getüdüğün askeri ve cebehâneyi yine çekdirmeler ile Resmo'ya gelüb dökesin ve kendinüz dahi salt bu tarafa karadan ulak ile gelesiz sizinle müşâveremiz vardır."* diyerek yanına çağırıldı.

Resmo limanına erzak ve askeri indirdikten sonra, donanmayı Hanya limanına çeken Kaptan Paşa, Kandiye'ye gelip Sadrazamla görüştü. Sadrazam, Kaptan Paşa'nın emrindeki kuvvetlerle birlikte gelip orduya katılmasını ve Küllük Koluna serdar olmasını istedi. On iki günde alaylarını hazırlayan Kaptan Paşa, Küllük koluna gelip yerleşti. Daha önce Küllük serdarı olan Kethüda İbrahim Paşa ise yaralandığı için kendi tabyasına

götürülmüştü. Anadolu, Sivas, Mısır, Şam Beylerbeyileri ve sefer başı, otuz çorbacı odası ve yedi-sekiz bayrak ağaları ve serdengeçtiler o bölgeye tayin edilerek hep birlikte mücadele edilmeye başlanmıştı.

Sultan IV. Mehmed ise Edirne'den Yenişehir'e gelerek, Girit Adası'na asker ve cephane göndermiş ve musahip ağalarından ve mirahur ağalarından bazılarıyla hattışerifler ve hilatler göndererek hem durum hakkında bilgi almış hem de serdar ve askere desteğini göstermişti.

[Venedik ve Avrupa'dan Kandiye Kalesi'ne Yardım Gelmesi]

23 Muharrem 1079 / 3 Temmuz 1668'de yüzden fazla kalyon ve çekirme ile otuz bin kadar askerden oluşan Fransa, İspanya, Papalık ve Venedik ortak donanma kuvvetleri Kandiye Kalesi önüne gelerek demir attı. Kaleden firar eden bazı kimselerden, bu kuvvetlerin Fransız kralı tarafından gönderilen yardımcı kuvvetler olduğu öğrenildi. Bu durum karşısında telâşa kapılan Osmanlı ordusunda askeri sakinleştiren Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa; *“Zinhâr gâfil olmyasız, ihtimâldir düşman-ı bî-dîn bu kadar imdâdları geldiğünden, bir hayli eyle ma'zûrluk idüb, belki bir me'mûl olmağın kavle çıkub, bir sakatlık vâki' olmaya.”* diyerek onları dikkatli olmaları konusunda uyardı. Gelen kuvvetler üç gün içinde geceleyin kaleye girip yerleştiler. Kandiye Kalesi komutanına, hemen Osmanlılara karşı harekete geçip, onları metrislerden ve sahip oldukları yerlerden atalım deyince Kale Komutanı onlara şu cevabı verdi; *“Siz Osmânlı cengini görmediniz bilmezsiniz, böyle acele itmenüz, anlar şimdi gâfil değillerdir.”* deyince onlarda; *“Senün anlardan gözün korkmuşdur.”* diye cevap vermişlerdir.

Ertesi gün dört beş yüz atlı ve on bin kadar piyade tüfekçi ile Ak Tabya yakınında, Küllük'de olan Osmanlı ordusu üzerine hücumla geçildi. Osmanlı ordusu ise *“ne ihtimâldir ki kâfir oradan çıkub ve kal'asından böyle uzak ayrılmaz”* diyerek tedbirsiz davranmıştı. Kaleden böyle bir hareketle karşılaşınca *“Ümmeti Muhammed düşman basdı, ne durursuz!”* diye birbirlerine haber verip, Kaptan Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Vanlı Paşa, Halep Beylerbeyisi İbrahim Paşa ve Şam kolu ve Mısır askeri hep birlikte mücadeleye başladı. Böyle bir karşılık beklemeyen düşman hızla kaleye geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mücadelede iki binden fazla baş, bir o kadar da esir alındı. Yine birkaç ünlü beyzâde ve birkaç kaptan esir edilmişti. Bu zaferde hizmetleri görülenlere hilatler ve bahşişler dağıtıldı. Bu ağır yenilgiden son derece müteessir olan düşman kuvvetleri nasıl intikam

alacaklarını düşünmeye başladılar.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Kandiye Kalesi'ne yardıma gelen ve açıkta bekleyen yaklaşık yüzden fazla kalyon, mavna ve çektirileri kıyıya yaklaşarak, denizden Osmanlı kuvvetlerine top ateşine başladılar. Aynı anda kaleden de top ateşi yapılarak, Osmanlı ordusu iki ateş arasına alınmaya çalışıldı. Diğer yandan bazı metrislerin altına kazılan lağımaların patlatılması sonucunda, büyük bir sarsıntılar yaşandı. Bir taraftan da Osmanlı ordusunu şaşırtmak için Acı Su mevkiine fırkataları ile iki bin asker çıkararak savaşa başlamışlardı. Bu bölgedeki savaş yaklaşık olarak üç saat sürmüş ve otuz binden fazla top güllesi atılmıştı. Osmanlı ordusu bu saldırıya sahile yerleştirdiği balyemez, bataluşka ve şayka topları ile karşılık vermiş, Patrona adlı Venedik Kalyonu ile sahilde bekleyen sekiz kalyon topla vurularak batırılmıştı.

Ertesi gün sadrazam tüm kollardaki beylerbeyiler ve ağalarla yaptığı toplantıda kaleden içeriye olan sıçan yollarının kazılmasına devam edilerek, yeni kale duvarına ulaşmayı hedef olarak gösterdi. Birkaç gün içinde yüz zira kadar içeriye girildi. Yeni duvara on arşın kadar kalmışken kaledeki Fransız kuvvetleri tekrar harekete geçti. Atlı ve piyade askeri kale dışına çıkararak, Osmanlı ordusu ile savaşın kısa bir süre sonra yenilerek kaleye çekildiler. Birkaç defa daha böyle küçük çaplı hareketlerde bulundularsa da bir şey elde edemedi kaleye geri çekildiler. Sivas Beylerbeyi, Ak Tabya'dan Kuşaklı Manastır önüne kadar olan bölümde, atlı ve piyade askerlerle nöbet tutmaya başladı. Bu şekilde aradan iki ay geçti.

[Kandiye Kalesi'nin Teslim Edilmesi]

Kuşatma başlayalı üç yılı aşkın bir süre olmuştu. Ordudaki herkes “*bu sene de böyle devam ederse halimiz nasıl olur*” diyerek endişelerini dile getirmeye başlamıştı. Sadrazam Ahmed Paşa'da bu durumun farkında olup; “*Badel-yevm artık buna çare kalmadı. Heman her kola birkaç bin serdengeçti daha yazılsın ve metrislerde olan askerle hücumla geçelim.*” diye talimat verdi. Hazırlıklar hızla devam ederken, casuslar bu gelişmeleri kaleye rapor ediyorlardı. Düşman tarafı bu haberler üzerine vahamete kapılarak, “*...imdi artık çare yoktur, bundan sonra Osmânlu bu kal'ayı alurlar, yürüyüş ile aldıktan sonra cümlemizi kılıçdan geçirirler, hemân olası sulh ve salâh üzere virüb...*” diyerek, kaleyi teslim etmeye karar verdiler.

Bir gün deniz tarafından beyaz bayraklı bir firkate ile birkaç kişi metris

kenarına gelerek *“kâğıdımız vardır Sadr-ı âli hazretlerine götürün”* diye seslendiler. Yeniçeri ağası *“eger kâğıdınızda kaleyi vermek varsa sizi görüştürelim”* deyince, geri dönüp gittiler. Ertesi gün yine geldiklerinde bu defa Çavuşbaşı İbrahim Ağa’ya *“bu kâğıdımız murâdınız üzere sahîh emân kâğıdıdır, götürün vezîr-i âzam hazretlerine, ne buyururlar”* diye söylediler. Bunun üzerine iki taraf arasında barış görüşmelerine başlanmıştır. Sadrazamın kethüdası olup halen Halep Beylerbeyisi olan İbrahim Paşa görüşmeleri yapmak üzere tayin edilmiş, Ak Tabya yakınlarında kurulan otağda yapılan müzakereler yaklaşık olarak beş altı gün sürmüştür. Nihayet 10 Rebiülahir 1080 / 7 Eylül 1669 günü iki taraf arasında anlaşmaya varılmıştır.

Sadrazam büyük bir divan toplayarak barış şartlarını müzakere etti. *“Deniz tarafındaki kuvvetlerin çekilmesi, kalenin teslim edilmesi ve amanlarının kabul edilmesi”* şartları ile divan huzurunda taraflar arasında anlaşmaya varıldı. Kandiye Kalesi’nden görüşmelere katılanlara hilatler giydirilmek suretiyle, iki taraf arasındaki savaş sona erdi.

Ertesi gün kale halkına, kaleden taşınıp çıkmaları için on gün süre verildi. Venediklilerin bir kaç önemli adamı rehin olarak alınırken, Rumeli Defterdarı, bir paşa ve bir çorbacı ise Kandiye Kalesi’ne rehin olarak gönderildi. Kandiye halkı Kandiye’nin on beş mil kuzeyinde bulunan adaya taşınmaya başladı. Bu sırada fırtına başlayınca, taşınmayı bitiremeyeceklerini anlayıp, biraz daha süre istediler. 1 Cemaziyülevvel 1080 / 27 Eylül 1669 tarihine kadar kendilerine süre verildi.

Kale anahtarları bir gümüş tepsi içine konularak Sadrazam’a gönderildi. Sadrazam, Defterdar Paşa’yı kaleyi teslim almak üzere Kızıllı Tabya üzerinden kaleye gönderdi. Beraberinde, yeniçeri ağası, çorbacı, cebeci başı ve topçu başı da vardı. Kale teslim alındıktan sonra, kale burçlarına ve tabyalara İslâm bayrakları dikilip, fetih ezanları okunduktan sonra, her kale kapısına ve tabyasına askeri ile birlikte komutanlar tayin edildi.

[Kandiye Kalesi’nin Teslim Alınmasından Sonra İlk Faaliyetler]

Kalenin teslim alınmasından hemen sonra kalede bulunan dört yüzden fazla kilise arasında en büyük olanının, Sultan IV. Mehmed adına camiye dönüştürülmesine karar verildi. Defterdar Paşa bu işle özel olarak görevlendirildi. Merhum Sultan İbrahim, Valide Sultan için de birer kilise cami haline getirilerek ibadete açıldı. Ayrıca Serdar Ahmed Paşa, Defterdar Paşa, Halep Beylerbeyisi İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Ağa,

Kul Kethüdası Zülfikâr Ağa, Sadr-ı âlî Kethüdâsı Mahmud Kethüdâ ve Re'is Efendi kendi beğendikleri kiliseleri camiye çevirerek, Anadolu'da bulunan camiler tarzında süsleyip ibadete açtırmışlardır.

Cuma günü Sadrazam Sancağışerif ile birlikte, okunan tekbirler ve Fetih suresi eşliğinde askeri selamlayarak, Kızıl Tabya tarafından kaleye giriş yaptı. Kalede bulunan Cerenay'ın sarayına gitti. Camiye dönüştürülen kiliselerin yanlarındaki çan kulelerine çıkan müezzinler, salâlar vermeye, camilerin içinde imamlar Kuranikerimler okumaya başladı. Cuma vakti gelip ezanlar okunmaya başlayınca, Sadrazam sancağışerifle Hünkâr camiine geldi. *"Feth-i İslâmın ibtidâ Cum'asında bulunalım"* diye toplanmış olan büyük bir cemaatle ilk Cuma namazını burada eda ettikten sonra, peşine ikişer rekât şükür namazları kılındı. O gün büyük bir bayram heyecanı yaşanmıştı.

Sadrazam namazdan sonra üç seneden beri kalenin fethi için mücadele edenlere hilatler giydirip, *"sa'âdetlü pâdişâhımızın etmeği size helâl olsun ve iki cihânda yüzünüz ak olsun"* diyerek hayır dualarında bulundu. Daha sonra Sadrazam derhal kalenin etrafındaki metrislerin, hendeklerin ve lağımların doldurulması, topraklarla tahrip olan yerlerin tamir edilmesini emretti. On gün on gece kalenin her tarafında mumlar ve kandiller yakılıp; havaî fişek ve delice fişekler atılarak şenlikler düzenlenmiştir.

Sadrazam kalenin fethini müjdelemek için Çavuş Başı İbrahim Ağa'yı Padişah'a gönderdi. Valide Sultan ve İstanbul'daki kaymakam İbrahim Paşa'ya ise müjdeciler olarak kapıcılar kethüdası Siyağus Ağa gönderildi. Daha sonra Sadrazam Ahmed Paşa'nın annesini, kardeşi Mustafa Bey'i, amcası Hasan Ağa'yı ve amcasının oğlu Hüseyin Çelebi'yi Hacca götürmek için İstanbul'a beş parça beyler çekirtmesi gönderildi¹.

Kandiye Kalesi'nin karşısındaki adaya gitmiş olan kale halkı yaklaşık yüz adet kalyon, çekirtme, mavna ve firkatalarına binerek Venedik'e gitmek üzere Suda Limanı'na doğru yola çıktılar.

1 Cemaziyelahir 1080 / 27 Ekim 1669'da, daha önce Sultan IV. Mehmed'e müjde vermek için giden Çavuşbaşı İbrahim Ağa, bölük mirahurî ile birlikte geri geldi. Padişah Sadrazam Ahmed Paşa'ya fahir kürk, hilat, murassa kılıç ve hançer, diğer emeği geçen vezirlere samur kürkleri, paşalara ve bütün ocak ağalarına ise hilatler gönderdi. Daha sonra alaylar toplandı ve

¹ Feth-i Kandiye 41 a/b.

mirahur ağa tarafından hattühümayun okunup, şükür ve hayır duaları edildi.

Padişah hattühümayununda Sadrazam Ahmed Paşa'ya ilkbahara kadar kalenin tamir edilmesi, gerektiği kadar muhafız tayin olunması, ilkbaharda uygun bir zamanda görüşmek üzere yanına gelmesini ferman buyurmuştu. Bunun üzerine Halep Beylerbeyisi İbrahim Paşa kalenin tamiri ile görevlendirilmiş, bu hizmetlerinden dolayı kendisine vezirlik ve üç tuğ verilmişti.

Kalenin tamiri için İstanbul ve ülkenin çeşitli yerlerinden inşaat ustaları, mimar ve mühendisler Kandiye'ye davet edilmişler, gelen bu ustalar gerek kale duvarları, gerekse kiliselerin camiye çevrilme işleri ile meşgul olmuşlardır. Bu işlemlerden bir süre sonra ordu birliklerine yavaş yavaş geri dönmeleri için izin verilmeye başlanmıştır.

Kandiye kuşatması sırasında Kızıl Tabya karşısında dağ gibi yüksek bir tabya yapılmıştı, kalenin fethinden iki ay sonra, Rumeli askerlerine bu tabyayı bozup dağıtmaları, işlerini bitirdiklerinde İstanbul'a dönmelerine izin verileceği bildirilince, iki ayda yapılan tabya üç gün içinde yerle bir edildi.

Kalenin temizlenmesi, kuşatma sırasında açılmış olan metris ve tabyaların doldurulması için taş-toprak çekme hizmeti gören Anadolu askerine de, Rumeli askeri adadan ayrıldıktan kırk-elli gün sonra, geri dönüş izni verildi. Daha sonra Mısır, Şam, Halep, Adana, Sivas, Karaman Eyaletleri'nin askerleri de geri gönderildi. Fakat kış mevsimi iyice yaklaşmış olduğu için, geri dönenlerden bazıları denizde fırtınaya yakalanmalarına rağmen, "*girdâb cezîresinden hemân halâs olalım, deryâda başımıza her ne mukadder oldu ise görürüz*" diyerek yollarına devam etmişlerdi.

Tamir ve yeniden inşasına başlanılan kale duvarları yaklaşık iki ay sonra, temelden toprak seviyesi görünür şekilde yükselmeye başladı. Üç senelik kale savaşında beş binden fazla can kaybı olduğu defterlere kaydedildi. Kalenin inşası için kullanılan kireç yetmeyince, bir çavuş görevlendirilerek etraftaki adalardan yüz bin kile kireç alınarak kaleye getirildi.

[Girit'in Tahririnin Yeniden Yapılması]

Kandiye Kalesi'nin fethinin tamamlanmasından sonra Girit tahririnin yeniden yapılması için yeniçeri efendisi görevlendirildi. Ayrıca yirmi beş yıl süren savaş sırasında hem Osmanlı'ya hem de Venedik'e haraç ödemek

zorunda kalan, çevredeki yaklaşık otuz kırk parça ada halkı da artık sadece Osmanlı Devleti'ne haraç verecekti. Bunların tahririne ise Defter Emini Mustafa Efendi tayin edildi. Ayrıca bu adalara birer kadı gönderildi. Hanya ve çevresindeki tüm karyeler haraca bağlandı. Bu gelirlerin yarı miktarı Kaptanların hassına dâhildi.

Girit adasındaki kalelerde bulunan askerlere tımar verildiği için, kendilerine Zeytun sipahisi denirdi. Diğer gönüllü ve azap ağaları ise ulufe alırlardı. Kandiye Kalesi'ne ayrı bir yeniçeri ağası tayin edilerek, birkaç bin yerli yeniçeri yazılmıştı. Ayrıca cebeci başı ve topçu başı tayin edilip her birine beşer altışar yüz asker yazıldı. Bunların dışında Azap ağası, gönüllü ağası, kale dizdarı, su kulesi ağası, Ak Tabya ağası ve bunların her birinin ayrı ayrı neferleri yazılıp tayin edilerek, üç ayda bir verilmek üzere ulufe ve zahireleri tahsis edildi. İç kalede görev yapmak üzere kapı kulu ve on-on beş kadar çorbacı ile birkaç yeniçeri de tayin olunmuştu. Bu görevlilerin oturmaları için beş dönümden daha büyük bir arazi üzerinde bulunan odalar tamir edilip yeniden oturulur hale getirilmişti.

Başka yerlerden gelip adaya yerleşenler, mîrîden yüzer iki yüzer guruşa dükkânlar satın alıp, adanın içinde çarşı-pazar yerleri kurmuştur. Bu kişiler ayrıca mîrîden üç yüz guruş ile iki bin guruş arasında değişen fiyatlarla yerler satın alıp, kendi mülkleri haline getirmişlerdir. Evlerin içleri Anadolu tarzına çevrilerek, pek çok yerde dükkânlar ve mahzenler yapılmıştır. Böylece adanın şenlenmesini sağlamıştır.

1 Şaban1080 / 25 Aralık 1669'da daha önceden yapımına başlanmış olan camilerden bazıları bitirilmeye yüz tuttu. Ramazanın başında Yeniçeri ağası camii tamamlandı. Minaresi, kandilleri ve diğer süslemeleri ile güzel bir cami olup, ibadete açıldı. İç süslemeleri ve beyaz mermerden oyma işleri olan mihrap ve minberi ile dikkat çeken, Uşak halıları, İstanbul'dan getirtilen iki bin kandil ve yıldızlı şamdanlar ile donatılmış olan Sadrazamın kethüdası Mahmud Ağanın camii de tamamlandı. Caminin bulunduğu bahçe içerisinde köşk, havuz ve fiskiyeler yaptırıldı. Bahçeye çeşitli meyve ağaçları ile çiçekler, reyhanlar ve sebzeler ektirildi. Caminin yakınında büyük bir de hamam yaptırıldı¹.

Sultan IV. Mehmed, Valide Hatice Turhan Sultan ve Sadrazam Köprülü

¹ Feth-i Kandiye, 46a.

Fazıl Ahmed Paşa için başlanılan büyük camilerin işleri çok olduğu için Ramazan Bayramı'na kadar ancak yarısı bitirilebildi. Bu camilerin yanlarında da büyük dükkânlar, hamamlar, çeşmeler yapılarak büyük eserler haline getirilmişlerdi. Ramazan Bayramı'na kadar Kandiye Kalesi içinde on iki caminin kimi tamamlandı kimi de tamamlanmak üzere oldu. Ramazan Bayramı'nda her sancağın askerine izin verilip gönderilmiş olmalarına rağmen, kalede bulunan askerin cemaat olarak sığacağı büyüklükte yer olmadığından, açık alanda bir yer hazırlanarak dışarıda bayram namazı ed edilmişti. Ayrıca kale içindeki bu on iki cami tamamen dolmuş hatta cemaat kapı önlerine kadar taşmıştı ¹. Namaz sonrasında kaleden üç defa dört-beş yüz top ateşlenerek şenlikler yapılmıştı.

Bayram sonrasında Sivas Beylerbeyisi Seydi oğlu Muhammed Paşa, Karaman Beylerbeyisi Ali Paşa, Rumeli'de Aslan Paşa oğulları Kaplan Paşa ve kardeşi Pîr Paşa, Amasya Beyi Katırcı oğlu, Çorum Beyi Vanlıoğlu'na izin verilerek adadan ayrılmışlardı ².

Ramazanın ortasında Sadrazam Ahmed Paşa müellif Zayıf Mustafa bin Musa'yı Hanya'ya gelen Venedik elçisini getirmek üzere görevlendirmiş, getirilen elçi ile Bayram sonrasında görüşmüştür. Bu elçi yapılan barıştan sonra Venedik hükümetinin Sultan IV. Mehmed'e gönderdiği hediyeleri getirmekle görevli olan elçi olup, daha sonra Sadrazam ile birlikte Padişah'ın huzuruna Edirne'ye götürülmüştür.

Sadrazam Ahmed Paşa, İstanbul Kaymakamı'na gönderdiği emir ile Girit'te kalan ordunun geri dönebilmesi için gemi, şayka ve at kayığı istemişti. Ayrıca çevreden de kalyonlar getirtilmişti. Bayramdan sonra kalenin ve camilerin inşasına hız verildi. Bu arada çeşitli yerlerden bazı kişiler adayı görmek, bazıları da adaya yerleşmek için buraya gelmeye başlamışlardı.

Sadrazam Nevruzun yaklaşması üzerine Padişah'a bir telhis göndererek, gerek kalenin gerek camilerin inşaatı hakkında bilgi vermiş ve ayrıca Girit ve Kandiye'nin muhafazası için vezirlerden kimi uygun gördüğünü sormuştur. Telhise cevap geldiğinde artık ilkbahar iyice yaklaşmıştı. Kızıl Tabya'nın tamiri Rumeli Beylerbeyisi Hüseyin Paşa'nın, Küllük tarafı Halep Beylerbeyisi Vezir İbrahim Paşa'nın, Su Kulesi ve Su

¹ Feth-i Kandiye, 46b.

² Feth-i Kandiye, 47a.

Kulesi'nde yapılan cami ise Kaptan Paşa'nın gözetimi altında yapılıyordu.

Kandiye Kalesi ve önünde yer alan tabyalar ile savunma amaçlı oluşturulan hendekler, kalenin kuşatılması ve ele geçirilmesini neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Buna rağmen Osmanlı ordusu Allah'ın izni ile kaleyi ele geçirmeyi başarmıştı. Kale duvarları ve tabyaların üzerileri atların cirit oynayacağı kadar genişti. Fetihden sonra Sadrazam kalenin duvarının üzerine çıkarak etrafı atla gezdi.

Fetihden sonra ihtiyaç kalmadığı için Ak Tabya civarında bulunan dört tabya dışında diğerleri bozuldu. Ak Tabya ise adeta başka bir kale idi. İçersinde otuzdan fazla oda ve evler ve ayrıca At Meydanı denilen geniş bir meydan vardı. Tabyanın dört köşesine balyemez ve diğer toplardan yerleştirilmişti. Çevresine hendekler kazılmış, kapısı zincirlerle açılıp kapatılabiliyordu. Düşman burada haddi hesabı olmayan lağımlar hazırlamıştı. Fakat bütün bu tedbirler de kaleyi kurtarmaya yetmedi.

Fetih sonrasında burada bulunan meydanın başına Sadrazam tarafından yaptırılan kemerlerle su getirilerek üç çeşme inşa ettirildi. Meydan başındaki en yüksek yerde olan büyük kilise ise Padişah için camiye dönüştürüldü. Camiye İstanbul'daki gibi deniz tarafından görülebilen minareler inşa edildi. Önüne harem avlusu gibi bir duvar çekilip, mihrab tarafına bahçe, haremine şadırvanlar ve abdest almak için çeşmeler yapıldı.

Kum Tabyası kapısı, deniz kenarındaki Küllük'e çıkmakta olup, üç köşeli dört kapıdan ve kemer altı binadan içeri girilirdi. Bu tabyayı almak için çok şehit verildi.

Kum Tabyası'nın yanında liman içinde on iki gemi tersanesi vardı. Tersanenin karşısında üç katlı su kulesi bulunuyordu. Her katına denizi, limanı ve karayı gören büyük toplar yerleştirilmişti. Liman iki yüzden fazla gemi ve çekirme alabilirdi. Limanın denizden yana olan kısmına, kaleye bitişik büyük bir duvar yapılmış olduğu için, burada bulunan gemilerin dışarıdan gözükmesi imkânsızdı. Limanın kaleye iki sağlam kemer kapısı vardı. Bu kapının birisinde gümrükçü otururdu. Kalenin tüm diğer kapılarında da birer yeniçeri çorbacısı neferatıyla tayin edilmişti.

Kale ortasında, deniz tarafından açılan yüksek bir kemer kapısı bulunan küçük bir liman daha vardı. Fakat gemiler bu limana yanaşamaz sadece balıkçı kayıkları gelirdi.

Fetihten sonra kalenin deniz tarafına sağlam karavilhâneler yapılarak bir başından diğer başına kadar toplar ve yeniçeriler yerleştirildi. Kalenin dört köşesinde kârgir büyük kule tarzında cephaneler vardı ve hangi cephede savaş olursa o cephanelikteki silahlar kullanılıyordu. Üç senelik mücadeleden sonra kaledekilerin elinde cephe kalmamıştır diye düşünülüyordu, fakat sulh yapıldıktan sonra kaleden ayrılan halk götürebildiği kadar cephe götürdüğü halde, bu cephaneliklerin hâlâ yarıya kadar cephe ile dolu olduğu görüldü. Cephanelikte ve dışarıda bulunan barut, gülle, kurşun ne varsa hepsi hesapları tutulup zabıtlere teslim olundu. Kuşatma sırasında çok ağır hasar almış olan Kızıl Tabya ve yakınındaki kale yeniden ve öncekinden daha sağlam yapılarak, her tarafı görecekle toplar yerleştirildi.

Kalenin içinde on iki bin beş yüz ev vardı. Bu evlerden kırık elli kadarı oldukça büyük olup, kırk, otuz, yirmi beş odalı olanlar bile vardı. Bu evler mîrîye kaydedilip isteyenlere satılmaya başlandı. Müellif Zayıf Mustafa bin Musa da bu evlerden altı odalı olan birini satın almak istemiş fakat başka birine satılmıştı.

Kalede dört yüz yirmi beş kilise ve manastır olduğu kaydedilmiştir. Bunlardan yeri ve büyüklüğü münasip olanlar devlet erkânı tarafından tasvirleri bozulup cami haline getirilmiştir. Diğerleri ise mescit, hamam, ev ve yerli yazılan cebeci ve topçuya oda haline getirilmiştir.

Kalede binden fazla dükkân bulunmakta olup her biri üç yüz guruşa satılmıştır. İç kalede ise saraylar ve cerenay sarayları bulunmaktadır. İç kalede bulunan tüm binaların dörtte biri sağlam dört üçü zarar görmüştür. İç kalede dört kat iki yüz arşın uzunluğunda altmış arşın eninde, her katında mahzenleri bulunan kale gibi yüksek bir zahire ambarı vardı. Bu kaledeki harabe olan mülklerden cami yakınlarında olanları camilere gelir getirebilmek için dükkân haline getirilip esnaflara verildi. Kuşatma sonrasında harabeye dönen kale kısa süre sonra mamur ve İslâm ile müşerref hale gelmiş oldu.

Girit adasında daha önceden İslâm'a giren köyler vardı. Buralarda yaşayan halka *burme* deniliyordu. Adanın tamamı İslâm hâkimiyetine girince ne kadar burme varsa evlatlarıyla Kandiye Kalesi'ne gelerek kendilerine uygun birer ev alarak oralara yerleştiler. Çevresi yedi yüz milden oluşan bu büyük adanın dört bir tarafında köyler, kasabalar ve iskeleler bulunmaktadır. Buralarda yaşayan ve haraç ödeyen halk iki tarafı da elden bırakmamış ve İslâm nasip olanlar dalaletten kurtulmuştur. Allaha şükür ki yirmi beş seneden

beri istenilen fethin gerçekleşmesiyle, kalenin içersinde kalanlar da İslâm ile müşerref olmuşlardır ¹.

[Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve Ordunun İstanbul'a Dönmesi]

Girit'te bulunan ve halen Halep Beylerbeyisi olan kethüda İbrahim Paşa, Sultan IV. Mehmed tarafından Mısır Beylerbeyliğine tayin edilmişti. 1 Zilkade 1080/ 23 Mart 1670'de Serahur Ahmed Ağa gelerek İbrahim Paşa'nın hilat giydirilmek üzere padişah huzuruna davet edildiğini bildirince, İbrahim Paşa Sadrazam Ahmed Paşa ile vedalaşarak üç pare çekirme ile Kandiye'den ayrılıp, Selanik'e doğru yola çıktı ².

12 Zilkade 1080/ 3 Nisan 1670'de Sadrazam, Yeniçeri ağası ve iki bin civarında askerle Hanya, Resmo ve Kesmo ve diğer ada içindeki yerleri görüp, teftiş etmek üzere Kandiye Kalesi'nden ayrıldı. Kaleden ayrılmadan önce Vezir Ahmed Paşa'yı getirtip, hilat giydirerek Kandiye Kalesi muhafızı tayin etti. Sadrazam teftişe gittiği yerleri gezip ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra 14 Zilhicce 1080/ 5 Mayıs 1670'de Kandiye'ye geri döndü.

Adanın diğer bölgelerinde yaşayan İslâm ahali arasında kul yazılıp, başlarına kapıkullarından çorbacılar tayin edilerek, bunlara hilat giydirildikten sonra, Sadrazam kendi yanında bulunan askeri Kandiye'den gönderip, Gelibolu'da karaya çıkıp kendisini orada beklemelerini ferman buyurdu. Gruplar kendilerine tahsis edilen kalyonlar, şaykalar ve fırkatalar ile 18 Zilhicce 1080/9 Mayıs 1670'de adadan ayrıldılar.

Müteferrika, çavuş ve ağalara da birer şayka verilerek Perşembe günü iki yüz yolcu ile ayrıldılar. Fakat hava şartları elvermediği için limanda iki gün bekleyip ancak Cumartesi günü yola çıktılar. Bir gün bir gece yol alındıktan sonra, şiddetli fırtınaya yakalandılar. Batma tehlikesi geçirerek Kandiye'den yüz yirmi mil ötede bulunan Santor Adaları ve Şeytan Adası civarında bir yerde uygun olmamasına rağmen demir atmaya mecbur kaldılar. Sabah olduğunda çektiriler olmadan buradan çıkamayacaklarını anladılar. Meğer korsan kalyon ve fırkataları de denizde dolaşıp bu kuytu, gizli yerlere saklanırlarmış. Bu körfez yerlerden kurtulmak için fırtınanın dinmesini beklemeye başladılar. İki gün sonra fırtınanın dinmesiyle demirin halatı kesilerek yelken açılıp buralardan büyük bir zorlukla ayrıldılar. Menevşe

¹ Feth-i Kandiye, 57a/b.

² Feth-i Kandiye, 60a/b.

limanına doğru ilerlediler.

Menevşe limanı ve Bâre adaları aralarından Sakız adasına doğru Akdeniz'e açıldılar. Gece gündüz yüz elli mil yol olan gemi Sakız adası önünde demir attı. Burada herkes karaya çıkıp ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Cumartesi gecesi yelken açıp Midilli tarafına hareket edildi. Yüz mil ilerleyip Midilli adasına bitişik Seferiye adası önüne gelince bir korsan kalyonu ile karşılaşıldı ve rüzgâr dönüp fırtına başlayınca, limana girilerek demir atıp yedi gün burada kalındı. Fırtına sona erince Molava adaları önünden geçilerek, Anadolu kıyıları gözükmeye başlayınca selamete çıkıldığı anlaşıldı, “*Allah nasip etsin de uygun bir zamanda Bozcaada önüne varalım*” diye niyaz edildi.

[Eyüplü Mehmed Ağa'nın Hizmetkârı ve Köpeği]

Müellif eserin bu bölümünde dönüş yolunda içinde bulunduğu şaykada bulunan Eyüplü Mehmed Ağa diye bilinen ihtiyar ağalardan birinin Arap hizmetkârı ve fino cinsi bir zağar köpeği arasında yaşanan ilginç bir olaya yer vermiştir. Müellifin anlattığına göre, şayka çok kalabalık olduğundan Arap hizmetkâr ve köpeği ambarda bulunmaktadır. Denizin ortasında giderken zağar yer bulamadığından gemidekilerden birinin üzerine tuvaletini yapınca, bu kişi tarafından denize atılmıştır. Köpeğin denize atıldığını duyan Arap; “*Zağarım gitmiş yâ ben ne durırım, bana dirlik harâm olsun.*” diyerek kendini denize atmıştır. Bunu duyan Eyüplü Mehmed Ağa ise; “*Meded zağardan geçdim, Arab'a bir sandal yetiştirin ziyâde bahşiş vireyim.*” deyince gemidekilerden birkaç kişi denize sandal indirip yaklaşık bir mil geride kalan Arap hizmetkârı ve zağarı kurtarmaya gitmiştir. Arap ve zağar kurtarılıp gemiye dönmüşlerdir. Arap'ın köpeğine olan sevgisi ve köpeğin sadakati ibretlik bir olaydır. Fakat tüm bunlar, yoldan iki üç saat geri kalmaya sebep olmuştur¹.

Havanın uygun olmasıyla gece gündüz durmadan yola devam edilerek Bozcaada önünden ve boğazdan geçilerek Gelibolu iskelesine demir atılmıştır. 6 Muharrem 1081 / 26 Mayıs 1670'de denizden karaya çıkılıp bir eve geçilip, Pazartesi günü bir odaya yerleşilmiştir. Girit'te kalan askerler günbegün geri gelmişlerdir. Gelenler mümkün olduğunca yeniden sefer tedariki görmektedir. 20 Muharrem 1081/ 9 Haziran 1670'de yeniçeri ocağından seferci başı, yirmi beş orta, iki bey çektirmesi, on beş şayka ve savaş sırasında Venedik'ten ele

¹ Feth-i Kandiye, 63a/b.

geçirilen yedi sekiz Venedik kalyonu beşer altışar yüz yeniçeri çorbacısıyla birlikte Gelibolu iskelesine gelip demir atıp Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın gelmesini beklemeye başladılar. 26 Muharrem 1081 / 15 Haziran 1670'de müellifin ağırlıklarını getiren adamları da Anadolu tarafından gelip Gelibolu iskelesine ulaşmıştır.

Sadrazam 27 Muharrem 1081 / 16 Haziran 1670'de sabah namazı vakti, elli altmış parça çektirme, yirmi parça şayka ve yirmi parça firkate, yüz kadar yelkenliden oluşan donanma ile Gelibolu iskelesi önüne demir atmıştır. Gemilerden toplar atılarak şenlikler yapılmıştır. Gelibolu sahrasına Sadrazamın otağı kurulmuş ve bütün asker kendi koluna göre uygun yerlere konmuştur. Fakat Sadrazam Tekirdağ'dan karaya çıkmağa karar verdiğiinden, otağı bozulup, askerinde önceden karadan Tekirdağ'a gitmesi emir olunmuştur ¹. Sadrazam üç gün bekleyip, yine denizden ilerleyerek 3 Safer 1081/22 Haziran 1670'de Tekirdağ'a ulaşmıştır. Orada da büyük şenlikler olmuş, ertesi gün büyük bir alay ile gemiden çıkıp otağlarına girmişlerdir.

Tekirdağ'da bir hafta kalındıktan sonra, önce yeniçeri ağası ve yeniçeriler arkasından Sadrazam Safer ayının onunda [10 Safer 1081/29 Haziran 1670] Edirne'ye gitmek üzere Tekirdağ'dan ayrılmıştır. İkinci konak Hayrabolu'da bir gün dinlenilmiş, buradayken Padişah tarafından, Silahtar ağa ile Sadrazam'a gönderilen hattihümayun okunarak, kendisine samur kürklü hilatıfahire ve süslü kılıç hediye edilmiştir. Ertesi gün ilerlenerek, üçüncü gün Edirne'de Paşa Çayırı'nda Tunca kenarına alaylar ile konulmuş, Sultan IV. Mehmed suyun karşı tarafına sayebanlar kurdurup, gelen alayları oradan izleyip, gönderdiği kayık ile Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yı huzura davet etmiştir. O da kayığa binip, Padişah'ın elini öpüp bir iki saatlik görüşmeden sonra yine gelip otağına yerleşmiştir.

Ertesi gün ferman üzere Sadrazam ve Kandiye'nin fethine katılan askerler alaylar halinde Padişah'ın huzurunda geçiş töreni yapmıştır. Daha sonra Fazıl Ahmed Paşa Sultan IV. Mehmed'in huzuruna gelerek, kendisine Kandiye'ye giderken emanet edilen Sancağışerif'i Padişah'a teslim etmiştir. Padişah büyük bir saygı ve hürmetle Sancağışerif'i alarak Hasoda'ya göndermiştir. Daha sonra Sadrazam'a hilat ve samur kürk giydirip, kendi otağlarına vezirler ve Şeyhülislâm hazretleri ile gelmişlerdir. Cumartesi günü alaylar kurulup, Edirne sarayına dönülmüştür. Tüm askere Edirne'de konaklar

¹ Feth-i Kandiye, 64a/b.

verilip, bu konaklara yerleştirilmiştir.

“Hakk sübhâne ve te‘âlâ hazretleri hayırlar takdîr eylemiş ola. Amîn bi-hakk-ı seyyidü'l-mürselîn.”¹ dua cümlesi ile müellif olayları anlatmayı tamamlamıştır.

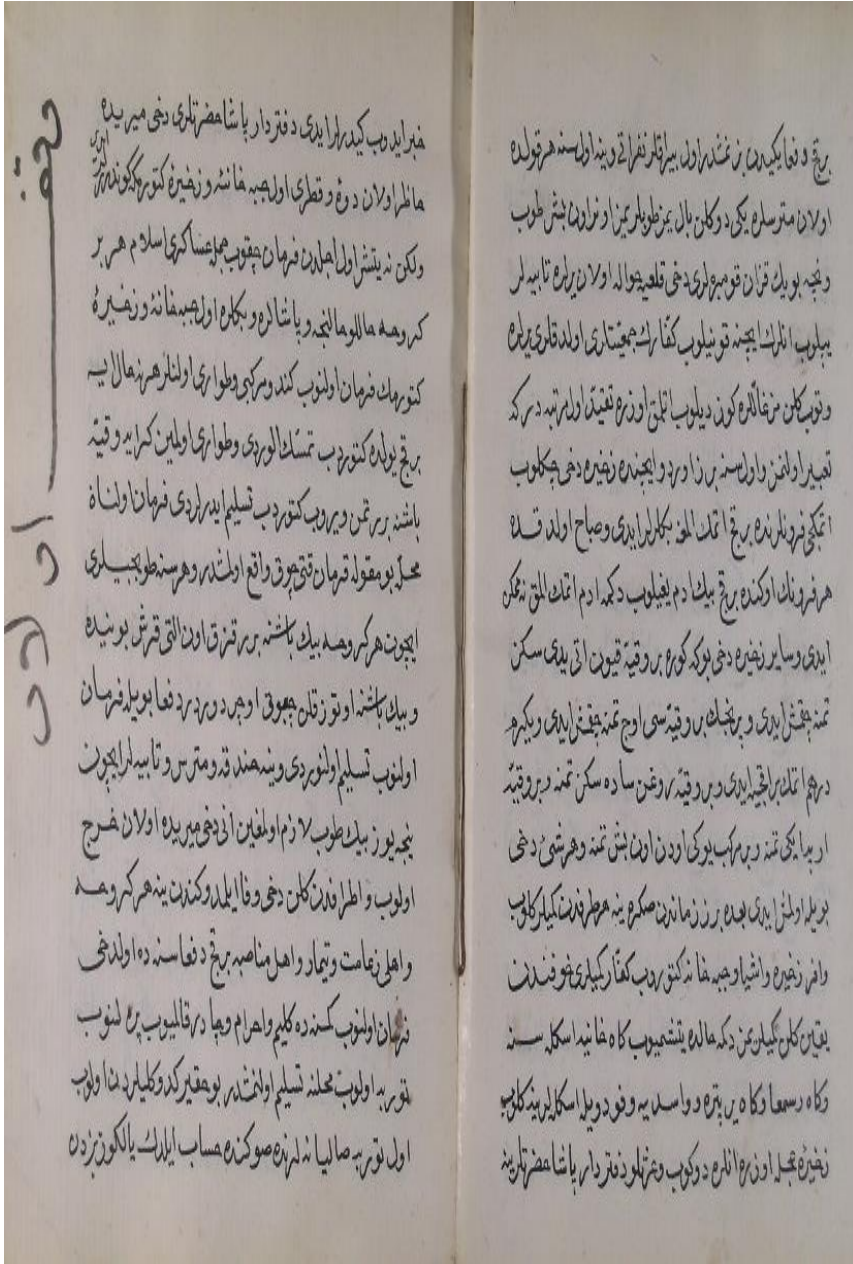
SONUÇ

Fetihnâme ve Gazâname türü eserler, hikâye edilen seferlere ve savaşlara ilişkin ayrıntılı bilgiler veren birinci elden kaynaklardır. Fakat olayları hikâye ederken zaferleri olduğundan büyük göstermek için abartılı ifadeler de içerirler. Bu nedenle bu tür eserlerde anlatılan olayların dönemin diğer kaynakları ile karşılaştırılarak verilmesi, daha objektif sonuçlara ulaşmayı sağlar.

Eserin müellifi kendi ifadesine göre yeniçeri gediklisi olup, çok önemli bir görevde bulunmamasın rağmen, Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte katıldığı Girit seferinde yaşadıklarını bir hatırat niteliğinde kaleme almıştır. Onun anlattıkları tarihi bilgilerle örtüşmektedir. Daha önce kullanılmayan bu kaynağın dönemin diğer kaynakları ile karşılaştırmalı metninin yayınlanması ile ilgili çalışmamız devam etmektedir.

¹ Feth-i Kandiye, 65b/66a.

Ekler: 1.

Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye 17b,18a.

Ekler:2.

عشقنه	اکاطویار کجولب قله اولدی بر باد اولوب قیل	روز شب هر کوشه ایله انچه انچه اتمده	کافر ایلیس تلیس اولقدن فکر اتمده
عشقنه	غیر اولدی عسکر اسلامه تا تیر ایلیوب	عشقنه	چون عوایر اولدی قوم هر طاش اتمده
عشقنه	لفظ عفته صنوبر بهر هاست ایلور و دیلر	عشقنه	ارز قزل تاسیجولر ان متر سلو تو دیلر
عشقنه	مخلص طومه رعایا ملر دهر روز شب	عشقنه	اکا تو لول ایلیوب بر مغایین بقدر یلر
	قیل انجیمایه نسیر ایدر سروری حساب	عشقنه	متر سلو چو کوز قلعه دینه اتق و اهر دیلر
	قیل ایسرتله سلطان کو کون عشقنه	عشقنه	اده مر هاست عین اولوق ایله کس دیلر
	امدی اول قزل تاسیه نیک بردن اول طرف اول طالع ماسه نده اولان	عشقنه	هر طرف اوله برایغان هر طرف شهر زمین
	بنا سن کین لغله اقدر دیلر دین کین دین کیر ب فرجه کولنک ایلر	عشقنه	هر طرف با زکرمه کوز لرد مر اولعین
	امراق ایدر کوز ریز برج متر سلو جوقوب و بر او جند کفار سوروب	عشقنه	قادر حافظ الهی سن بلورین ما ایلیز
	انلا وستند عظیم جنک واقع اولمشده او طرفدن کاشغاری رو	عشقنه	فتح باره ایلیقمه نسیر قیلاصلت عملدن
	طرفدن اولد تاشیه اولتوز قهر دن زیاده هر طرفن انچه هوا به قهر بلوت	عشقنه	عسکر اسلام جفر مایا کون کوز یلر
	کبی اغوب اول تورا کینجه ادم هوادن قوش کوی بر انردی	عشقنه	اکافت بره اوز باه طوبلر چکد یلر
	بو حال اوزم اول تاسیه نیک اوستی نصف متر به سی ضبط اولوب و بر	عشقنه	بارک الله ذی نوره بیار صف را بو کون
	باشنه برج طوبلر جهر بلوب کاف کاشقار شو بر مغایین قهر ب نعالو	عشقنه	سرهقل نظر قیل باله اعلالین
	بر زینال ایدر و سرورم ایله کجولر کسسه حسین باشا اول قول قیله	عشقنه	غاز یلر سعیمیت بره بر وقت سحر
	اوزم و یکیم می افاسسه و قول کتخل سیر و صد حال حاضر تیر کین کتخل	عشقنه	انده مکر و زور اولن کفار سورب قهر یلر
	وعز اولد قدر دار باشا روز شب بر ان کدر و بر احق حرام ایدوب حیل	عشقنه	اول قدر تاسیه نسیر قلعه دن قهر اولدی اولوب
			کافر و زینلر انچه ایدر دم در سول اولوب

Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye 17b,18a.

KAYNAKÇA:

- ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA, *Abdi Paşa Vekayinâmesi*, TTK Kütüphanesi
AKSOY Hasan, “Fetihnâme” *DİA*, XII, 470-471, İstanbul 1995.
- BABINGER Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.
- DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1982.
- EMECEN Feridun, “İbrahim I”, *DİA*, XXI, 276, İstanbul 2001.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, İstanbul 1928.
- GÜLSOY Ersin,
_____, “Kandiye”, *DİA*, XXIV, 303-305, İstanbul 2001.
_____, *Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler
Ens. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- İLGÜREL Mücteba, “Hüseyin Paşa, Deli”, *DİA*, XIX, 4-6, İstanbul 1999.
- KÂTİP ÇELEBİ,
_____, Fezleke-Tahlil ve Metin, I-II-III, Hrz. Zeynep Aycibin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul 2007.
_____, *Tuhfetü’l-Kibâr Fi Esfâri’l-Bihâr*, (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan),
Hrz. İdris Bostan, Ankara 2008.
- LEVEND Ağâh Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi*, TTK, Ankara
2000.
- MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmani*, Hrz. Ertuğrul Oral, Marmara Üniv. Türkiyat
Araştırmaları Ens. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul 2000.
- MEHMED RAŞİD EFENDİ, *Raşid Tarihi*, İstanbul 1280.
- MUSTAFA NÂ‘İMÂ EFENDİ, *Tarih-i Nâ‘imâ*, I-II-III-IV, Hrz. Mehmet İbşirli, TTK. Ankara
2007.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *DİA*, XXIV, 260-263, Ankara 2002.
- PAKALIN Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- PUL Ayşe, *Girit Savaşı ile İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili* (TTK Kütüphanesi’nde Bulunan
Girit Fethi Tarihi Başlıklı Yazma), Ankara Üni. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi,
Ankara 2004.
- TUKİN Cemal,
_____, “Girit” *DİA*, XIV, 85-93, İstanbul 1996.
_____, “Girit” *İA*, IV, 791-804. Eskişehir 1997.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III / I. 216, Ankara 1983. Yazmalar Kataloğu,
No: 44.

DOĐU ARAŞTIRMALARI 12, 2013/2

YILDIZ Murat, *Feth-nâme-i Cezîre-i Rodos*, 24-26, İstanbul 2011.

ZAYIF MUSTAFA bin MUSA, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Elyazmaları Kitaplığı Katalogu, No: 1544.